

ГОДИШНИК НА СОФИЙСКИЯ УНИВЕРСИТЕТ „СВ. КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ“

ИСТОРИЧЕСКИ ФАКУЛТЕТ

Том 106, 2021 – 2022

ANNUAL OF SOFIA UNIVERSITY “ST. KLIMENT OHRIDSKI”

FACULTY OF HISTORY

Volume 106, 2021 – 2022

ДЪРЖАВАТА И ПОЛИТИКАТА В ОБУЧЕНИЕТО ПО ИСТОРИЯ И ЦИВИЛИЗАЦИИ В V КЛАС

ГЕОРГИ ЯКИМОВ

Georgi Yakimov. STATE AND POLITICS IN TEACHING HISTORY AND CIVILIZATIONS IN THE 5TH GRADE

Knowledge about building school students' political culture takes a central place in modern civic education. In Bulgarian educational system teaching of History and Civilizations plays a main role in acquiring knowledge and concepts about state and politics. This article's aim is to examine the role of the textbooks in History and Civilizations for 5th grade in the formation of school students' initial concepts of state system and politics through studying the civilizations of the Ancient World. The article examines, analyzes and compares the relevant textbooks. It points out the ones that to the biggest extent contribute to the formation of school students' initial political literacy. The article underlines the leading role of the teaching of History and Civilizations in this important area of civic culture of the coming generation and their socialization as citizens in the democratic Bulgarian society.

Keywords: system of state, politics, school history education, history and civic education.

Новото просветно законодателство постави пред училищното образование в България амбициозни цели. Сред тях е придобиването от учениците на компетентности, свързани с бъдещия активен живот като граждани в съвременното общество. Те трябва да разбират и приемат принципите на демокрацията и правовата държава, на човешките права и свободи, на активното

и отговорното гражданско участие¹. Законът и учебните планове предвиждат задължителното изучаване на предмета *Гражданско образование* чак в горната степен на гимназиалното образование (XI и XII клас)². Затова важна роля за формирането на гражданските представи и умения на подрастващите има интердисциплинарната подготовка по предметите от образователната област „Обществени науки“. Те допринасят за тяхното изграждане като граждани на България, Европа и света.

Съвременното гражданско образование има различни измерения – политическо, икономическо, социално, културно и др. В теоретичните изследвания се срещат множество дефиниции за това обучение, формулирани от чужди и български изследователи, както и от авторитетни международни организации (ЮНЕСКО, Съвет на Европа и др.)³. Образованието за демократично гражданство има за цел да подготви младите хора за активно участие в гражданския живот на демократичното общество, за поемане на отговорности и вземане на решения за бъдещето на държавата и развитието на това общество. Изграждането на политически грамотни граждани е една от важните цели на образователните системи в демократичните държави.

В настоящата статия си поставяме за цел да разгледаме ролята на програмата и учебниците по история и цивилизации за V клас за изграждането на началната политическата грамотност на учениците и формирането на политическата им култура. При изучаването на Древния свят учениците получават знания и разбирания за първите държавни формирования, усвояват важни понятия, свързани с държавността, властта и държавните институции, разбират същността на политиката и използваните в нея средства и методи. Много от последните възникват преди хилядолетия, но се утвърждават и използват и в съвременната политика. В статията са разгледани, анализирани и сравнени действащите учебници по история и цивилизации с оглед формулираната цел. Акцентът на изследването е поставен върху онези уроци, упражнения и разнообразни учебни дейности в учебните помагала, които допринасят в най-висока степен за формирането на началната политическа грамотност на учениците. Извежда се водещата роля на обучението по история и цивилизации при изучаването на държавата и политиката и изграждането на началната политическа култура на подрастващите с оглед на тяхната политическа социализация като граждани в демократичното българско общество.

¹ Закон за училищното и предучилищно образование. В: *Държавен вестник*, 13 окт. 2015, № 79 (в сила от 1 авг. 2016).

² *Учебни програми по гражданско образование за XI и XII клас. (общообразователна подготовка)* [онлайн]. Достъпно от: <https://www.mon.bg/bg/100522/100523> [Прегледан на 22.04.2022].

³ **Коларова**, Цецка. *Гражданско образование в университета*. София: Авангард Прима, 2014, с. 201–221.

В началото на ХХ в. младият български педагог М. Герасков в своята книга „Политическо възпитание“ посочва, че училищното образование трябва да изгради представите на учениците за политиката, да ги образова политически, за да могат да участват съзнателно в общественно-политическия живот⁴. Той подчертава, че това може да стане със солидни знания за правата и задълженията към политическата система, за същността на държавата и добрата държавна уредба, за разпределението на властта и съзнателното участие на гражданите в нейното поддържане и развитие. М. Герасков поставя знанията за политиката в основата на изучавания в началото на ХХ в. предмет *Гражданско учение*.

Изграждането на представите за държавата и политиката е продължителен процес, който следва възрастовото и интелектуалното израстване на учениците. Освен образователната система, силно влияние оказват могъщи фактори като семейната среда и особеностите на политическото развитие на нацията, към която принадлежи гражданинът⁵. От голямо значение е и доминиращият тип политическа култура в обществото⁶. Тя е сбор от индивидуални позиции и ориентации на участниците в дадена политическа система. В тази субективна сфера се формират основите на политическите действия и тяхното осмисляне. Политическата култура включва „усвоеният политически опит, натрупан от обществото или групата и препредаден чрез различни механизми, включително и механизмите на колективната памет, на следващите поколения като част от тяхното наследство. Този опит включва разбирания, нагласи, ориентации, ценности, но също така и практики, умения и набор от средства за политическо поведение“⁷. Част от нея е и неизбежното налагане на сравнения с водещите демократични държави в света, възприемането на демократични нагласи и ценности, изграждането на умения за разбиране на политиката и участие в политическия живот.

Предметът *История и цивилизации* има основна роля за формиране на представите за политиката⁸ и държавата, тъй като се изучава в основното и средното училище. Той заема централно място в образователната област „Обществени науки“. Знанията за миналото и цивилизацията дават възможност на учениците да се запознаят с възникването на държавите и политическите процеси през различните епохи, да усвоят някои от основните понятия, свързани с държавността и политиката, да откриват прилики и различия между

⁴ Герасков, Михаил. *Политическо възпитание*. Габрово: Заря, 1902, с. 80–81.

⁵ Тодоров, Антоний. *Граждани, партии, избори. България: 1879–2009*. София: Изток–Запад, 2010, с. 44–45.

⁶ Almond, Gabriel, Verba, Simon. *The Civic Culture: Political Attitudes and Democracy in Five Nations*. Princeton: Princeton University Press, 1963, pp. 16–17.

⁷ Тодоров, Антоний. *Цит. съч.*, с. 33.

⁸ Пасев, Костадин. Въпроси на формирането на политическата култура. В: *Югозападни листи*, Благоевград, 2002, кн. 1, с. 77–89.

политически събития от една или друга епоха, да тълкуват и осмислят политическите процеси и явления, да сравняват по различни показатели държавите в миналото. Чрез изучаването му и политическото развитие се създава и определено отношение към политиката, формира се интерес и активно познавателно отношение към нея⁹.

Учениците в V клас имат известна представа за същността на държавата от началната училищна степен, когато те изучават предметите *Околен свят*¹⁰ и *Човекът и обществото*¹¹. Те опознават своята родина (държава) чрез националния празник (3 март) и националните символи (химн, знаме, герб). В съзнанието им се запечатват образите на герои и бележити личности (най-велики владетели, революционери, държавници, известни културни дейци и др.). Третокласниците получават начална представа за държавните институции на Българското ханство, Първото и Второто българско царство. Те усвояват важни понятия като *хан, княз, цар, общество, държавни граници, столица* и др. В IV клас учениците се запознават със следосвобожденската българска държавност, с модернизацията на органите на централната държавна власт (по конституциите от 1879 г. и 1991 г.), същността на демократичното управление, както и с органите на съвременното местно самоуправление. Те усвояват понятията *гражданин, конституция, Министерски съвет, демократично управление, граждански права, община, кмет* и др. Тези знания полагат началото на гражданското им образование и поведение в демократичното общество. При завършването на началното училище учениците вече имат онази основа, на която да стъпят при изучаване същността на държавата, да преминат от частното към общото, да разберат кога държавността се появява исторически във времето и да проследят нейното многообразие и еволюция.

Учебната програма по *История и цивилизации* за V клас изисква учениците да добият знания за зараждането на държавността в Древния изток, формите на държавно управление, ролята на законодателството за регулиране на обществените отношения, особеностите на полисното управление в Древна Елада, връзката на атинското демократично наследство със съвременния свят, ролята на големите политически личности на Древния свят, същността на държавността в Древния Рим и политиката, довела до превръщането на

⁹ **Паев**, Костадин. *Гражданското образование в обучението по история*. София: Парадигма, 2020, с. 61–67.

¹⁰ *Учебна програма по Околен свят за I клас. (Общообразователна подготовка)* [онлайн]. Достъпно от: <https://www.mon.bg/bg/1997> [Прегледан на 22.04.2022]; *Учебна програма по Околен свят за II клас. (Общообразователна подготовка)* [онлайн]. Достъпно от: <https://www.mon.bg/bg/1699> [Прегледан на 22.04.2022].

¹¹ *Учебна програма по Човекът и обществото за III клас. (Общообразователна подготовка)* [онлайн]. Достъпно от: <https://www.mon.bg/bg/1689> [Прегледан на 22.04.2022]; *Учебна програма по Човекът и обществото за IV клас. (Общообразователна подготовка)* [онлайн]. Достъпно от: <https://www.mon.bg/bg/2190> [Прегледан на 22.04.2022].

града-държава в огромна империя. Натрупването на знания за политическото развитие на Древния свят е свързано и с усвояване на определени понятия, свързани с държавността и политиката, с формиране на представите за гражданина в обществото. Успоредно с това учениците формират и редица умения, отговарящи на възрастовото им развитие¹².

Изучаването на древните цивилизации дава възможност на петокласниците да разберат, че човечеството изминава дълъг път на развитие и създава различни структури на обществена организация. Те са в пряка зависимост от природно-географската среда, разделението на труда, появата и усъвършенстването на нови производства, развитието на техниката, комуникациите, писмеността и културата. След хилядолетията на Праисторията, на родовообщинни и племенни отношения, на преддържавни структури възниква държавата. Появата ѝ е свързана с оформянето на ново устройство на обществото. То се характеризира със задълбочаващо се социално неравенство, наличие на господстващ обществен слой, създаване на управленски апарат и органи за налагане на властта на господарите над останалата част от обществото, постепенното ограничаване (или липса) на определени свободи и права за значителни части от населението в първите държави в Древността¹³.

С известни различия новите учебници по история и цивилизации за V клас разкриват пред учениците същността на държавата в уроците за първите държави в Месопотамия и Египет. Срещат се както кратки, така и по-детайлни определения: 1. „държава – организация на обществото с цел управление и защита на териториите“¹⁴; 2. „държава – вид управление в обществото; държавата се състои от органи, чиято дейност е в полза на населението и неговата защита“¹⁵; 3. „държава – политическа организация на обществото върху определена територия, с органи на властта, закони, единно управление и армия“¹⁶; 4. „държава – организация на хора, живеещи върху определена територия с общо управление – владетел, служители и войска“¹⁷; 5. „държавата е политическа организирана общност, в която управляващите се грижат за реда и спаз-

¹² *Учебна програма по История и цивилизации за V клас. (Общобразователна подготовка)* [онлайн]. Достъпно от: <https://www.mon.bg/bg/2000> [Прегледан на 22.04.2022].

¹³ **Лазарев**, Валерий. *Общая теория права и государства*. Москва: НОРМА, 2010, с. 30–32.

¹⁴ **Арнаулов**, Васко, **Цветански**, Цветан, **Стойчева**, Виолета, **Котларска**, Кина. *История и цивилизации за 5. клас*. София: Булвест 2000, 2016, с. 32–39.

¹⁵ **Матанов**, Христо, **Делев**, Петър, **Каснакова**, Цонка, **Мукарзел**, Кабалац, **Рангелова**, Татяна. *История и цивилизации за 5. клас*. София: ИК „Анубис“, 2016, с. 32–37.

¹⁶ **Леков**, Тодор, **Ботева-Боянова**, Дилиана, **Николов**, Александър, **Босева**, Мария. *История и цивилизации 5. клас*. София: Просвета – София АД, 2016, с. 32–39.

¹⁷ **Михайлова**, Екатерина, **Димова**, Мария, **Чолаков**, Иво, **Иванов**, Георги. *История и цивилизации 5. клас*. София: ПРОСВЕТА ПЛЮС ЕООД, 2016, с. 32–33.

ването на законите от населението на определена територия¹⁸. Тя пази жителите от завоеватели и организира строежи на пътища, мостове и крепости“. Различните определения в една или друга степен представят вътрешните и външните функции на държавата, свързани с поддържане на политическия ред, функциониране на стопанския живот и формите на собственост, уреждане на отношенията между хората чрез законодателството, поддържане на религиозните представи и защитата на държавата от неприятели¹⁹.

Във всички учебници като основни причини за възникване на държавите в Древния изток се извеждат необходимостта от организация на много хора за осъществяване на мащабните дейности, свързани с поливното земеделие, и нуждата от единно централизирано ръководство на обществото. Появява се управление, ръководено от монарх (жрец, военачалник), който разполага с абсолютна власт и контрол върху земята, както и върху всички хора в пределите на държавата. Успоредно върви изграждане на бюрократична система, органи за контрол, подчинение и насилие над обществото, законодателство за регулиране на отношенията между хората, разделяне на трудовата дейност, формиране на обществени групи и развитие на писмеността, културата и религията. В древноизточния свят се обособяват като проявления на държавността градът-държава, монархията и империята.

Изучаването на монархиите в Древния изток дава възможност да се изясни зараждането и ролята на владетелската институция в Древността. Учениците изграждат представа, че властта на древноизточните монарси е неограничена и е съпроводена с налагане на династическия принцип на предаване на правомощията. В учебниците са разяснени най-важните функции на монарха – главнокомандващ, законодател, първожрец и върховен съдия, както и обожествяването му в някои от древните държави²⁰. Авторите на учебника на издателство „Даниела Убенова“ обръщат повече внимание върху символите на властта в Древния Египет и обучението на бъдещия владетел²¹.

Важно място в изграждането на представите за държавността в V клас има усвояването на понятието *империя*. Раждането, развитието и гибелта на империите на египтяни, хети, асирийци, вавилонци и перси (само тяхното изучаване се изисква от програмата) дава възможност да се формира по-ясно разбиране за същността на империята, както и за преходността на този тип

¹⁸ **Порожанов**, Калин, **Поргалски**, Александър, **Бенчева**, Катя, **Менкова**, Милена. *История и цивилизации за 5. клас*. София: Институт за образователни политики „Архимед и Диоген“, 2016, с. 7–37.

¹⁹ **Якимов**, Георги, **Иванчев**, Александър. *История и цивилизации за 5. клас*. София: ИК „Св. Георги Победоносец“, 2016, с. 28–31.

²⁰ **Михайлова**, Екатерина и др. *История и цивилизации за 5. ...*, с. 36–37.

²¹ **Колев**, Валери, **Грозев**, Костадин, **Михнева**, Румяна, **Зарков**, Тодор, **Караджинов**, Ивайло, **Цветанова**, Рая. *История и цивилизации за 5. клас*. София: Даниела Убенова, 2016, с. 28–33.

държавно-политическа организация, съставена от много и различни народи, разположени на огромни територии²².

Представянето на политическото развитие на древноизточния свят е съпътствано с усвояване от учениците на важни понятия, свързани с политиката (*град-държава, царство, династия, империя, администрация, поданици, фараон, деспот, сатрап, закон* и др.), с част от които те ще боравят и при изучаване на следващите епохи в развитието на човешките цивилизации. Учителите трябва да изяснят на учениците, че някои от тези понятия търпят промени през вековете и имат друг смисъл в съвременността. Важно е децата да разберат, че държавната организация в древноизточните общества им осигурява ред, управление и защита. В същото време е необходимо да се подчертае, че държавният апарат се обособява над обществото и се превръща в господстващ слой, който експлоатира труда на стоящите в основата на социалната пирамида занаятчии, селяни и роби. В повечето учебници се намират условно-графични изображения на социалната пирамида в древноизточните държави и в Древния Египет, което улеснява учениците при възприемане структурата на обществото и държавата. При всички съвременни критики, които могат да се отравят към древните общества по отношение на правата на хората, е важно обучаваните да разберат, че наличието на държавност е белег за цивилизованост и осигурява по-добри възможности за развитие на даден народ (общество)²³.

Държавната организация през Древността отбелязва ново развитие чрез античния полис. В Древна Елада се наблюдава усложняване на държавния живот. Това налага на учениците да се изяснят важни проблеми, свързани с различията между форма на държавно управление (монархия, република), форма на държавно устройство и форма на политически режим (демократичен, недемократичен)²⁴. Изучаването на древногръцките полиси Спарта и Атина дава възможност за развитие на представите за държавата и управлението. Учениците разбират, че полисите се формират от общност от свободни хора (граждани), които притежават собственост (земя) и живеят по установени правила (закони). Античният гражданин има определени права – право на собственост върху земя, дълг за защитата на родината, участие в политическия живот и в управлението на обществото. Положението му на

²² Михайлова, Екатерина и др. *История и цивилизации за 5. ...*, с. 46–49; Якимов, Георги и др. *История и цивилизации за 5. ...*, с. 44–45.

²³ Якимов, Георги и др. *История и цивилизации за 5. ...*, с. 60–61.

²⁴ Арнаудов, Васко и др. *История и цивилизации за 5. ...*, с. 64–69; Матанов, Христо и др. *История и цивилизации за 5. ...*, с. 69–87; Леков, Тодор и др. *История и цивилизации за 5. ...*, с. 64–67. Михайлова, Екатерина и др. *История и цивилизации за 5. ...*, с. 68–73; Порожанов, Калин и др. *История и цивилизации за 5. ...*, с. 58–63; Колев, Валери и др. *История и цивилизации за 5. ...*, с. 54–57; Якимов, Георги и др. *История и цивилизации за 5. ...*, с. 64–69.

собственик, воин и политик поражда и задължения, които са свързани с правата. Неизпълнението им може да доведе до наказание и дори до отнемане на гражданството. Учениците осъзнават, че античните граждани са равнопоставени по отношение на права и задължения и между тях не съществува деление.

В учебниците за V клас с подходящ език и условно-графични изображения е представен сложният въпрос за различията между формата на държавно устройство и особеностите на политическите режими в древногръцките полиси. Учениците разбират, че държавно-политическото развитие на ранните елински цивилизации (минойската и микенската) не се различава от тези в Древния изток. Монархическата форма на управление векове наред е единствена. Чак след „тъмните векове“ започва формиране на полиси, в които се наблюдават различни форми на политически режими – аристократична, тиранична, олигархична, демократична. В учебниците са изяснени най-важните особености на всяка от тях, както и различията с останалите. Учениците се запознават с държавните органи на водещите гръцки полиси Спарта и Атина, с устройството, наложено от законодателите Ликург, Солон и Клистен. Те разширяват представата си за демократичното управление и разбират, че за него е характерно разделение на властта (законодателна, изпълнителна и съдебна) и че тя се намира в ръцете на избирани пряко от свободните граждани държавни органи. Използвани са условно-графични изображения, които улесняват учениците при възприемане на въпроса за разделението на властите в атинската демокрация. В част от учебниците са включени уроци-упражнения за развиване на специфични умения²⁵. Някои от тях имат акценти върху същността на държавността, формата на политическите режими в Спарта и Атина, античното гражданство и функционирането на античното демократично управление. В учебника на издателство „Св. Георги Победоносец“ срещаме урок-упражнение „Спарта и Атина“, в който чрез условно-графични изображения (схеми) на формата на управление на двата полиса учениците първо проследяват промените в Атина. След това те могат да открият приликите и различията между Спарта и Атина, да разберат същността на олигархичното и демократичното управление²⁶. В учебното помагало на издателство „Просвета – София“ в урок-упражнение „Да бъдем граждани в Атина“ учениците се занимават с ролята на гражданите в управлението на полиса²⁷. Акцентът се поставя върху обсъждане на политическите практики на античната демокрация – дебати със застъпване на аргументи между спорещите страни, избор чрез жребий, тайно гласуване и отстраняване (остракизъм) на политици и военачалници,

²⁵ **Иванова**, Цветана. Космополитният свят на Античността в иновативните подходи в учебния дискурс. В: *Любословие*, 2017, 17, с. 96.

²⁶ **Якимов**, Георги и др. *История и цивилизации за 5. ...*, с. 64–69.

²⁷ **Леков**, Тодор и др. *История и цивилизации за 5. ...*, с. 70–71.

които се стремят към еднолична власт. Учениците отговарят на редица въпроси, свързани с политическите инструменти на демокрацията, техния смисъл и възможности, опасността демокрацията да се използва от един човек и др. Сравнителната таблица в урока откроява различията между пряката демокрация в Древна Атина и съвременната представителна демокрация в Република България (позната им от обучението по *Човекът и обществото* в IV клас). В учебника на издателство „Просвета Плюс“ урок-упражнение „Атинската демокрация“²⁸ цели изясняване същността на полисната демокрация чрез работа на учениците с исторически текстове, схеми, диаграми и изображения. Те им дават възможност да разберат каква е ролята на гражданите в управлението на полиса, какви са техните права и задължения, начините за вземане на решения, разделението и взаимодействието на органите на властта.

Изучаването и осмислянето на моделите на управление и политическите системи в Древна Елада е важно и заради въвеждането и усвояването от учениците на редица политически понятия. С произход от древногръцките полиси са: *полис, граждани, олигарси, аристократично управление, архонт, демокрация, олигархично управление, пряка демокрация, ефор, тирания, тайно гласуване, остракизъм, стратег* и др. Много от символите на античната демокрация кореспондират с основите на съвременната – върховенство на закона, равенство на гражданите пред закона, народно управление и др.²⁹ Учениците разбират какви обстоятелства водят до замяната на един режим на управление с друг, както и ограничеността и уязвимостта на атинската демокрация. Извън нея остават чужденците, жените и многобройните роби³⁰. Учителите трябва да акцентират върху това, че демократичните порядки деградираат след разцвета на атинската демокрация при управлението на Перикъл.

В съвременното обучение по история и цивилизации е особено важно петокласниците да получат вярна представа за различията между античната и съвременната демокрация³¹. Учениците трябва да ги разберат и от ранна възраст да приемат защитата на съвременната демокрация като ценност. Знанията за политиката, държавата и демократичното управление са и добра основа при усвояване на знанията за политиката в следващите исторически епохи. Обучението по история и цивилизации в V клас спомага за формиране на разбиране за гражданството, осъществява връзка с гражданското образование,

²⁸ Михайлова, Екатерина и др. *История и цивилизации за 5. ...*, с. 72–73.

²⁹ Heater, Derek. *A brief history of citizenship*. New York: New York University Press. 2004, pp. 23–24.

³⁰ Коларова, Цеца. *Образование по правата на човека*. София: Авангард Прима, 2013, с. 23–24.

³¹ Сартори, Джовани. Теория на демокрацията. Кн. 2. Класическите проблеми. 1992, София: Център за изследване на демокрацията, с. 37–64.

което цели формиране на учениците като граждани на съвременното демократично общество.

Изучаването на Древния Рим, на възхода на града-държава до огромна империя допринася за разширяване на представите на петокласниците за държавата и политиката в Древността. Много от разбиранията за държавата и гражданството, както и много от средствата и методите на политическата борба, използвани от римляните, се срещат и в наши дни³². Римската държавност има продължителна и сложна еволюция на формата на управление – от монархия (царски период) към република, а в късното си развитие е империя на три континента. Програмата изисква учениците да познават римските държавни институции в трите етапа от развитието на Рим, да разбират политиката за разширяване на териториите на държавата чрез военна експанзия, да описват делата на известни римски държавници и политици – Тиберий и Гай Гракх, Юлий Цезар, Октавиан Август, Марк Улпий Траян, Константин Велики³³.

Най-голямо внимание в учебниците е обърнато на изясняване органите на държавата в републиканската епоха на Рим³⁴. Представена е борбата на плебеите за извоюване на по-представително и демократично управление на държавата. При изясняване устройството на Римската република и разпределението на властта са използвани условно-графични изображения, които помагат на учениците да разберат ролята на народното събрание, сената, консулите, народните трибуни и другите магистратски длъжности. От особена важност е те да осъзнаят, че въпреки промените и наличието на народни трибуни, републиката никога не става същински демократична, а в нейните наглед демократични институции господстват аристократично-олигархични сили. Непрекъснатото военно напрежение и римската експанзия за завладяване на нови земи дават възможност за концентриране на много власт в ръцете на консулите, а институцията на диктатора (макар и оправдана по първоначалния си замисъл за защита на града-държава) трасира пътя за концентриране на много власт в ръцете на един човек³⁵. Гражданските войни през I в. пр. Хр., робското въстание начело със Спартак, борбите за надмощие в двата триумвирата и засилващият се римски милитаризъм водят до деградация на институциите на Римската република. Логично се стига до промяна на

³² Heater, Derek. *Цит. съч.*, с. 30–37.

³³ *Учебна програма по История и цивилизации за V клас. (Общобразователна подготовка)* [онлайн]. Достъпно от: <https://www.mon.bg/bg/2000> [Прегледан на 22.04.2022].

³⁴ Арнаудов, Васко и др. *История и цивилизации за 5. ...*, с. 110–111; Матанов, Христо и др. *История и цивилизации за 5. ...*, с. 131–133; Лесков, Тодор и др. *История и цивилизации за 5. ...*, с. 110–111; Михайлова, Екатерина и др. *История и цивилизации за 5. ...*, с. 106–107; Порожанов, Калин и др. *История и цивилизации за 5. ...*, с. 114–115; Колев, Валери и др. *История и цивилизации за 5. ...*, с. 94–95; Якимов, Георги и др. *История и цивилизации за 5. ...*, с. 108–109.

³⁵ Heater, Derek. *Цит. съч.*, с. 31.

институцията на диктатора при Юлий Цезар. Тя разчиства пътя за многовековната доминация на абсолютната монархия в имперския период. Важно е учениците да научат и разберат, че римляните имат безспорни достижения в изграждането на античната държавност. Те създават големи граждански и военни институции и многобройни по-малки служби, които осигуряват функционирането на живота в държавата (административен апарат, имуществени и данъчни служби, държавни икономически дейности, служби за вътрешен ред и контрол над населението и др.). Най-важно е учениците да осъзнаят, че римската държава е робовладелска и постигнатото от нея е плод на усилията най-вече на милионите роби, които векове наред влагат своя труд.

Петокласниците имат възможност да се запознаят със същността на политиката в Древен Рим и чрез сполучлив урок-упражнение в учебника на издателство „Просвета – София“, посветен на известни римски политици³⁶. Учениците работят с опорни текстове и исторически документи, от които разбират кои са средствата за политическа борба, как добрите политици защитават идеите си, какво значение има ораторското изкуство в политиката, какво е корупция и злоупотреба със заеманата обществена длъжност за лична полза и обогатяване, каква роля има политическото насилие и какви последици носи на обществото, каква е същността на популизма, как диктаторите печелят подкрепата на масите и др. Запознаването със средствата и методите на римската политика и дипломация обогатява политическия кръгозор на учениците, а част от поставените въпроси към урока ги карат да правят сравнение със съвременната политическа действителност.

Чрез изучаването на римския държавно-политически модел петокласниците усвояват редица понятия: *сенат, вето, диктатор, доминат, триумвират, едикт, едил, популизъм, император, курия, магистрати, патриции, плебеи, консул, принципат, народен трибун* и др. Те се срещат и в днешната политика и са елементи от съвременната политическа грамотност, част от израстването им като граждани. Въпреки че някои понятия днес имат друг смисъл, те са фрагменти от богатото политическо наследство на Древния Рим.

Изучаването на история и цивилизации в V клас дава възможност на учениците да получат начална представа за държавността и политиката. Изследванията и сравненията в статията учебници по история и цивилизации успяват да ги да ориентират в сложните процеси, довели до зараждането на държавността в Древния изток, помагат им да разберат различията във формите на държавно управление, подчертават важността на законодателството за регулиране на обществените отношения. От голямо значение са знанията и разбиранията за разнообразието в полиското управление в Древна Елада, за връзката и различията на атинското демократично наследство с демократичното управление в съвременния свят. Като успешно и съобразено с възрастовото и интелек-

³⁶ **Леков**, Тодор и др. История и цивилизации за 5. ..., с. 114–115.

туалното развитие на петокласниците може да се определи и представянето на големите политически личности на Древността, особено на големите римски политици и държавници. Знанията за първите човешки цивилизации, за държавно-политическата традиция на Древния свят се превръщат във фундамент, върху който обучаваните ще правят връзката със съвременността, ще откриват общото и различното, ще разширят представите си за политиката и държавността. Знанията на учениците в тази област са пряко свързани с гражданското им образование, с формирането на гражданската им култура³⁷. Те ще бъдат в основата на гражданската им активност и поведение в днешното демократично общество. В заключение можем да посочим, че обучението по история и цивилизации в V клас има водеща роля във формиране на основите на политическата култура на учениците и допринася за началото на политическата им социализация.

ЦИТИРАНИ ИЗТОЧНИЦИ

- Арнаулов, Васко, Цветански, Цветан, Стойчева, Виолета, Котларска, Кина.** *История и цивилизации за 5. клас.* София: Булвест 2000, 2016.
- Герасков, Михаил.** *Политическо възпитание.* Габрово: Заря, 1902.
- Закон за училищното и предучилищно образование.** В: *Държавен вестник*, 13 окт. 2015, № 79 (в сила от 1 авг. 2016).
- Иванова, Цветана.** Космополитният свят на Античността в иновативните подходи в учебния дискурс. В: *Любословие*, 2017, 17, с. 89–99.
- Коларова, Цеца.** *Образование по правата на човека.* София: Авангард Прима, 2013.
- Коларова, Цеца.** *Гражданско образование в университета.* София: Авангард Прима, 2014.
- Колев, Валери, Грозев, Костадин, Михнева, Румяна, Зарков, Тодор, Караджинов, Ивайло, Цветанова, Рая.** *История и цивилизации за 5. клас.* София: Даниела Убенова, 2016.
- Лазарев, Валерий.** *Обща теория права и государства.* Москва: НОРМА, 2010.
- Леков, Тодор, Ботева-Боянова, Дияна, Николов, Александър, Босева, Мария.** *История и цивилизации 5. клас.* София: Просвета – София АД, 2016.
- Матанов, Христо, Делев, Петър, Каснакова, Цонка, Мукарзел, Кабалан, Рангелова, Татяна.** *История и цивилизации за 5. клас.* София: ИК „Анубис“, 2016.
- Михайлова, Екатерина, Димова, Мария, Чолаков, Иво, Иванов, Георги.** *История и цивилизации 5. клас.* София: ПРОСВЕТА ПЛЮС ЕООД, 2016.
- Паев, Костадин.** Въпроси на формирането на политическата култура. В: *Югозападни листи*, Благоевград, 2002, кн. 1, с. 77–89.
- Паев, Костадин.** Гражданското образование – ново предизвикателство пред обучението по история. В: *История*, 2020, № 4, с. 381–389.

³⁷ **Паев, Костадин.** Гражданското образование – ново предизвикателство пред обучението по история. В: *История*, 2020, № 4, с. 381–389.

- Паев**, Костадин. *Гражданското образование в обучението по история*. София: Парадигма, 2020.
- Порожанов**, Калин, **Порталски**, Александър, **Бенчева**, Катя, **Менкова**, Милена. *История и цивилизации за 5. клас*. София: Институт за образователни политики „Архимед и Диоген“, 2016.
- Сартори**, Джовани. *Теория на демокрацията. Кн. 2. Класическите проблеми*. София: Център за изследване на демокрацията, 1992.
- Тодоров**, Антоний. *Граждани, партии, избори. България: 1879–2009*. София: Изток–Запад, 2010.
- Учебни програми по гражданско образование за XI и XII клас. (общообразователна подготовка)** [онлайн]. Достъпно от: <https://www.mon.bg/bg/100522/100523> [Прегледан на 22.04.2022].
- Учебна програма по Околен свят за I клас. (Общообразователна подготовка)** [онлайн]. Достъпно от: <https://www.mon.bg/bg/1997> [Прегледан на 22.04.2022].
- Учебна програма по Околен свят за II клас. (Общообразователна подготовка)** [онлайн]. Достъпно от: <https://www.mon.bg/bg/1699> [Прегледан на 22.04.2022].
- Учебна програма по Човекът и обществото за III клас. (Общообразователна подготовка)** [онлайн]. Достъпно от: <https://www.mon.bg/bg/1689> [Прегледан на 22.04.2022].
- Учебна програма по Човекът и обществото за IV клас. (Общообразователна подготовка)** [онлайн]. Достъпно от: <https://www.mon.bg/bg/2190> [Прегледан на 22.04.2022].
- Учебна програма по История и цивилизации за V клас. (Общообразователна подготовка)** [онлайн]. Достъпно от: <https://www.mon.bg/bg/2000> [Прегледан на 22.04.2022].
- Якимов**, Георги, **Иванчев**, Александър. *История и цивилизации за 5. клас*. София: ИК „Св. Георги Победоносец“, 2016.
- Almond**, Gabriel, **Verba**, Simon. *The Civic Culture: Political Attitudes and Democracy in Five Nations*. Princeton: Princeton University Press, 1963.
- Heater**, Derek. *A brief history of citizenship*. New York: New York University Press, 2004.

REFERENCES

- Arnaudiv**, Vasko, **Tsvetanski**, Tsvetan, **Stoycheva**, Violeta, **Kotlarska**, Kina. *Istoriya i tsivilizatsii za 5. klas*. Sofia: Bulvest 2000, 2016.
- Geraskov**, Mihail. *Politichesko vazpitanie*. Gabrovo: Zarya, 1902.
- Zakon** za uchilishtnoto i preduchilishtno obrazovanie. V: *Darzhaven vestnik*, 13 okt. 2015, № 79 (v sila ot 1 avg. 2016).
- Ivanova**, Tsvetana. [Kosmopolitniyat svyat na Antichnostta v inovativnite podhodi v uchebniya diskurs. V: *Lyuboslovie*, 17, pp. 89–99.
- Kolarova**, Tsetska. *Obrazovanie po pravata na choveka*. Sofia: Avangard Prima, 2013.
- Kolarova**, Tsetska. *Grazhdansko obrazovanie v universiteta*. Sofia: Avangard Prima, 2014.

- Kolev, Valeri, Grozev, Kostadin, Mihneva, Romyana, Zarkov, Todor, Karadzhinov, Ivaylo, Tsvetanova, Raya.** *Istoriya i tsivilizatsii za 5. klas.* Sofia: Daniela Ubenova, Sofia, 2016.
- Lazarev, Valeriy Vasilievich.** *Obshtaya teoriya prava i gosudarstva.* Moskva: NORMA, 2010.
- Lekov, Todor, Boteva-Boyanova, Dilyana, Nikolov, Aleksandar, Boseva, Maria.** *Istoriya i tsivilizatsii V klas.* Sofia: Prosveta – Sofia AD, 2016.
- Matanov, Hristo, Delev, Petar, Kasnakova, Tsonka, Mukarzel, Kabalan, Rangelova, Tatyana.** *Istoriya i tsivilizatsii za 5. klas.* Sofia: IK „Anubis“, 2016.
- Mihaylova, Ekaterina, Dimova, Maria, Cholakov, Ivo, Ivanov, Georgi.** *Istoriya i tsivilizatsii 5. klas.* Sofia: PROSVETA PLYUS EOOD, 2016.
- Paev, Kostadin.** Vaprosi na formiraneto na politicheskata kultura. V: *Yugozapadni listi*, Blagoevgrad, 2002, kn.1, s. 77–89.
- Paev, Kostadin.** Grazhdanskoto obrazovanie – novo predizvikelstvo pred obuchenieto po istoriya. V: *Istoriya*, 2020, № 4, s. 381–389.
- Paev, Kostadin.** *Grazhdanskoto obrazovanie v obuchenieto po istoriya.* Sofia: Paradigma, 2020.
- Porozhanov, Kalin, Portalski, Aleksandar, Bencheva, Katya, Menkova, Milena.** *Istoriya i tsivilizatsii za V klas.* Sofia: Institut za obrazovatelni politiki „Arhimed i Diogen“, 2016.
- Sartori, Dzhovani.** *Teoriya na demokratsiyata. Kn. 2. Klasicheskite problemi.* Sofia: Tsentar za izsledvane na demokratsiyata, 1992.
- Todorov, Antony.** *Grazhdani, partii, izbori. Bulgaria: 1879–2009.* Sofia: Iztok–Zapad, 2010.
- Uchebni programi po grazhdansko obrazovanie za XI i XII klas. (obshtoobrazovatelna podgotovka)** [onlayn]. Dostapno ot: <https://www.mon.bg/bg/100522/100523> [Pregledan na 22.04.2022].
- Uchebna programa po Okolen svyat za I klas. (Obshtoobrazovatelna podgotovka)** [onlayn]. Dostapno ot: <https://www.mon.bg/bg/1997> [Pregledan na 22.04.2022].
- Uchebna programa po Okolen svyat za II klas. (Obshtoobrazovatelna podgotovka)** [onlayn]. Dostapno ot: <https://www.mon.bg/bg/1699> [Pregledan na 22.04.2022].
- Uchebna programa po Chovekat i obshtestvoto za III klas. (Obshtoobrazovatelna podgotovka)** [onlayn]. Dostapno ot: <https://www.mon.bg/bg/1689> [Pregledan na 22.04.2022].
- Uchebna programa po Chovekat i obshtestvoto za IV klas. (Obshtoobrazovatelna podgotovka)** [onlayn]. Dostapno ot: <https://www.mon.bg/bg/2190> [Pregledan na 22.04.2022].
- Uchebna programa po Istoriya i tsivilizatsii za V klas. (Obshtoobrazovatelna podgotovka)** [onlayn]. Dostapno ot: <https://www.mon.bg/bg/2000> [Pregledan na 22.04.2022].
- Yakimov, Georgi, Ivanchev, Aleksandar.** *Istoriya i tsivilizatsii za 5. klas.* Sofia: IK „Sv. Georgi Pobedonosets“, 2016.
- Almond, Gabriel, Verba, Simon.** *The Civic Culture: Political Attitudes and Democracy in Five Nations.* Princeton: Princeton University Press, 1963.
- Heater, Derek.** *A brief history of citizenship.* New York: New York University Press. 2004.